

УДК 94 (477+100) «1914/19»: [359 : 355.124]

УКРАЇНСЬКИЙ МОРСЬКИЙ ЧИННИК У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Андрій Лозинський

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Україна, 79000, м. Львів, МСП, вул. Клепарівська, 35
e-mail: lozynskiy@gmail.com

Розкриття та характеристика ролі українців у структурі збройних сил Російської й Австро-Угорської імперій має важливе значення при вивченні історії України та військової історії провідних європейських держав у роки Першої світової війни (1914-1918). Ці питання довгий час подавались у спрощеному, спотвореному вигляді радянською ідеологією, замовчувались західними науковцями, і ще й сьогодні фальсифікуються російськими шовіністами. Доктор історичних наук В. Сергійчук зауважує, що «десятки років Україна не могла нічого знати про своїх справжніх синів з вірного їй старшинського корпусу. Тоталітарна більшовицька система робила все для того, аби не тільки викреслити з історичної пам'яті народу їхні імена, а й затаврувати їх, як нібито зрадників своєї нації» [1, с. 255].

Окремі аспекти досліджуваної теми знайшли певне відображення у вітчизняних і зарубіжних біографічних довідниках, мемуаристиці, узагальнюючих і вузькопрофільних публікаціях з проблем історії Першої світової війни та низки подій, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою українців у 1917-1921 рр. Цією темою займалися М. Литвин, К. Науменко, О. Колянчук, Я. Тинченко [2], С. Волков, Н. Скріпцій, К. Залесській [3]; С. Шрамченко, Я. Христинчак [4]; М. Мамчак [5], І. Гриценко [6], О. Калініченко [7; 19], Ю. Каліберда [8] й ін. Проте, окремого дослідження про роль і значення українського морського чинника у роки Першої світової війни немає.

Враховуючи недостатність дослідження даної проблеми, у статті передбачено детальніше розкрити особливості участі українських військовослужбовців у підрозділах військово-морського флоту збройних сил Російської й Австро-Угорської імперій у роки Першої світової війни.

Неможливо переоцінити роль українських моряків у роки війни. За свідченням Р. Грегера особовий склад Чорноморського флоту станом на 1 січня 1917 р. складався з 65% українців і 28% росіян, а на Балтійському флоті було 73%

росіян і 15% українців [9]. Чимало українців перебувало у складі військово-морських сил Австро-Угорської імперії.

З перших днів війни на міноносці «Буйний» Балтійського флоту служив старший лейтенант М. Білинський. Його товариші по військовій службі пізніше згадували, що він був «рідкісною людиною, яка у своїй особі вдало поєднувала палкий патріотизм з висококласною військовою майстерністю і професіоналізмом, самовідданістю і звитягою, героїзмом і готовністю на самопожертву в ім'я Батьківщини та справи, якій він до останнього подиху віддано служив... За своїми поглядами це був великий оптиміст, новатор-ентузіаст і державник, який не тільки щиро вірив у майбутнє України як великої морської держави, але і встиг чимало зробити корисного для цього» [10, с. 169]. У грудні 1916 р. призначається помічником командира 2-го Балтійського флотського екіпажу. Наприкінці 1917 р. М. Білинський прибув до Києва, де разом із Д. Антоновичем і В. Савченко-Більським організує Генеральне секретарство морських справ. На початку лютого 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР відряджає його до Берліна для підготовки підписання Брест-Литовського мирного договору між УНР та державами Четверного союзу – першої мирної угоди у світовій війні [10, с. 170].

Командиром підрозділу на Чорноморському флоті, що згодом став першою українською військово-морською частиною, був полковник В. Савченко-Більський. Після повалення російського царизму, весною 1917 р., він зайняв посаду заступника голови Севастопольської Ради з культурно-освітніх справ [11, с. 434], і паралельно контролював діяльність українських корабельних Рад [12, с. 148]. За його участі розробляються перші плани майбутньої української військово-морської доктрини. 3 грудня 1917 р. по січень 1920 р. В. Савченко-Більський обіймав посаду директора канцелярії Міністерства морських справ [13, с. 43].

Напередодні війни закінчив Морський корпус С. Шрамченко, який пішов служити мічма-

ном на Балтійський флот. В березні 1917 р. активно включається у громадсько-політичну діяльність, стає співорганізатором Українського військово-морського революційного Штабу Балтійської Фльоти. Члени Штабу готували перехід у Чорне море бойових кораблів з українізованими екіпажами. Однак, цим планам на заваді став більшовицький переворот у жовтні 1917 р. На початку 1918 р. він прибув до Києва, де увійшов до складу Міністерства морських справ, і одночасно був призначений начальником школи гардемаринів [14].

На Балтійському флоті зустрів війну командир дивізіону особливого призначення у складі трьох підводних човнів типу «Холланд-27Б», старший лейтенант І.Різнич. Влітку 1915 р. він організував і здійснив перехід трьох підводних човнів з Балтійського флоту у Петроград, звідки залізничним транспортом два човни були доставлені у Біле море, а один на Дунай для захисту стратегічних воєнних об'єктів і переправ. Весною 1917 р. був призначений командиром підводного човна «Святой Георгій», будівництво якого завершувалось в італійському порту Спеція. У червні-серпні 1917 р. він здійснив безпрецедентний на той час перехід з Італії через Середземне море, Атлантику та Північний Льодовитий океан до Архангельська. За мужність і героїзм під час бойових дій і здійснення прориву підводного човна «Святой Георгій» з Середземного у Біле море через Атлантику в умовах воєнного часу старший лейтенант І.Різнич був достроково підвищений у званні до капітана 2-го рангу та нагороджений орденом Володимира IV ступеня з мечами [15].

Лейтенант М.Кітіцин під час війни був командиром підводних човнів «Судак» і «Тюлень» на Чорноморському флоті. На початку жовтня 1916 р. він здійснив рейд до берегів Туреччини, де «Тюлень» завдав влучного удару супротивнику, захопив і під конвоем привів до Севастополя військове судно «Родосто». Це був перший в історії ведення воєн випадок, коли підводний човен не тільки перемиг велике озброєне судно в артилерійській дуелі, але й захопив його у полон [16].

Рятувальником на Балтійському флоті служив вододоз-українець мічман К.Терлецький. 16 успішних бойових походи по Балтиці здійснив командир підводного човна «Акула» капітан 2-го рангу М.Гудима. Він модернізував свій підводний човен, додатково обладнавши його засобами для встановлення чотирьох загороджувальних мін. Пізніше, флотський інженер-українець К.Руберовський розробив

проект модернізації підводних човнів типу «Барс» у міноносці, що могли озброюватися 42 морськими мінами. Найбільш вагомим бойовим успіхом балтійських підводників було потоплення у серпні 1915 р. підводним човном «Гепард» німецького крейсера «Любек», що охоронявся п'ятьма міноносцями. Слід зазначити, що інженером-будівельником підводних човнів типу «Барс» і «Гепард» був саме К.Руберовський [7, с. 41].

Значною у розвитку та модернізації військово-морської справи була роль миколаївського інженера із заводу «Наваль» Г.Умястовського, який збудував унікальний підводний човен – мінний загороджувач «Краб». Саме будівництво було експериментальним, і як виявилось згодом український експеримент вдався. У роки війни на мінах встановлених «Крабом» у Чорному морі були знищені 5 ворожих військових судна [7, с. 43].

Звітка про повалення царизму у Росії у лютому 1917 р. та створення українського політичного представницького органу Центральної Ради сколихнула багатьох українців у військово-морських силах. Весною 1917 р. на Балтійському флоті розгортається потужний український військовий рух. З ініціативи старшого лейтенанта М.Білинського, лейтенанта С.Шрамченка й ін. утворюється Український військово-морський революційний Штаб Балтійської Фльоти [11, с. 433], учасники якого планували «українізувати команди крейсера «Світлана», ескадрових міноносців «Україна», «Гайдамак» та ін. і, піднявши синьо-жовтий прапор, перепровадити їх в Чорне море» [17, с. 149]. На бойових кораблях створюються українські Ради. Подібна ситуація спостерігається на флотилії Північного Льодовитого океану, де українізується лінійний корабель «Чесма», а на Сибірській воєнній флотилії – канонірський човен «Вьюга», яким командував капітан 1-го рангу М.Злобін (у 1919 р. був останнім Міністром морських справ УНР) [8].

На Чорноморському флоті перші українські корабельні Ради діяли на суднах «Іоанн Златоуст», «Св.Євстафій», «Ростіслав»; крейсерах «Пам'ять Меркурія», «Кагул», «Прут»; міноносці «Завідний» та ін. [11, с. 434]. До кінця квітня 1917 р. майже на всіх кораблях діяли українські Ради. На їх основі згодом почали утворюватися перші українські екіпажі.

Українізуються і морські піхотні частини. Так, влітку 1917 р. завдяки зусиллям В.Савченка-Більського оркестр Севастопольської піхотної частини першим на флоті почав виконувати гімн «Ще не вмерла Україна» [13,

с. 43]. У листопаді 1917 р. 600 морських піхотинців увійшли до складу Морського куреня імені гетьмана Сагайдачного, і під командуванням мічмана Я. Христича вирушили до Києва [6, с. 79], де майже усі загинули у боротьбі проти російських військ М. Муравйова. Українізовані відділи були у Севастопольській окремій десантній дивізії, сухопутних і морських підрозділах Севастопольської фортеці, частинах військово-морської авіації.

Керівництво Чорноморського флоту спочатку підтримувало українізацію. Так, командувач флоту віце-адмірал А. Колчак (нащадок сотника козацького бузького війська й османського воєначальника, майбутній вождь і керівник Білого руху у Сибіру) виступаючи перед моряками, які взяли участь у маніфестації 7 квітня 1917 р. наголошував, що йому «припадає честь говорити з українцями, які зібрані тут заявити своє існування. Чорноморська Флотія, керувати якою я маю собі за честь, на 90 відсотків складається з синів цієї нації. Я не можу не вітати українську націю, яка дала мені найліпших моряків, які тільки існують на світі...» [12, с. 147]. У цей час командування флоту вбачало в українізації порятунок від більшовицької пропаганди, що дедалі сильніше почала себе проявляти. Однак, досить швидко ситуація змінилася. Новий командувач Чорноморського флоту, прихильник російських більшовиків, віце-адмірал М. Саблін у квітні 1918 р., нехтуючи інтересами українців, вивів близько 30 новітніх бойових кораблів у Новоросійськ, де частина з них була затоплена більшовиками (фактично вкрадена в українського народу) [5, с. 144-145]. У цьому цинічному дійстві не прийняла участь бригада підводних човнів флоту під командуванням контр-адмірала В. Клочковського [7, с. 33].

Важливу роль у підрозділах військово-морського флоту збройних сил Австро-Угорської імперії відігравали українські військовослужбовці, які проходили службу на Адріатичному морі. Особливо вони відзначилися під час війни у підводному флоті. Так, серед 43 командирів підводних човнів (субмарин) вихідцями з українських етнічних земель чи українцями за походженням були: Є. Горняк фон Хорн – у 1915-1918 рр. командир субмарин «U-16», «U-1», «U-11», «U-43»; О. Ріттер фон Зопа або Цопа (народився у Чернівцях) – у 1915-1916 рр. командир субмарини «U-16» (атакував італійський конвой і потопив міноносець «Нембо»); Й. Голуб (народився у Перемишлі) – у 1916-1918 рр. командир субмарин «U-21», «U-22», «U-27» (виконав 4 бойових походи, по-

топив британський есмінець «Фенікс», 3 пароплави та 28 вітрильників); Л. Чичерий – у 1918 р. командир субмарини «U-21»; Ю. Бакай – у 1917-1918 рр. лейтенант субмарини «U-30» (загинув на підводному човні під час виконання бойового завдання) й ін. [18; 19].

Окрім командирів-підводників в екіпажах служило чимало молодших офіцерів і рядових вихідців з українських земель, зокрема: К. Мецаляник – інструктор-торпедист, молодший офіцер субмарини «U-5»; Ф. Роновський – інструктор-торпедист, резервний рульовий субмарини «U-15»; І. Ощікус – інструктор-торпедист, рульовий субмарини «U-5»; Й. Звідкавеселий – молодший офіцер субмарини «U-23»; К. Дворський – матрос субмарини «U-28»; В. Пешка – інструктор-торпедист, рульовий субмарини «U-30»; В. Адамчук – молодший офіцер машинного відсіку субмарини й ін. [19].

Були українці й у санітарно-медичній службі на флоті. Насамперед, слід відзначити найбільш відомих серед військових лікарів трьох випускників медичного факультету Віденського університету. Адмірал Я. Окуневський (родом з Буковини) займав посаду керівника медичної служби у Генеральному штабі військово-морських сил імперії [20, арк. 1-5]; контр-адмірал О. Зарицький (родом з Тернопільщини) входив до керівного складу санітарно-медичної служби військово-морського флоту, був одночасно командиром і головним лікарем військово-морського шпиталю імперських збройних [21]; полковник М. Рожанківський (уродженець м. Броди на Львівщині) обіймав посаду керівника санітарного департаменту флоту при командуванні Східною армією (організовував санітарно-медичні структури у портах східного узбережжя Адріатичного моря, ріки Дунай з притоками, а весною-літом 1918 р. – і в портах України, де стали базуватися австрійські військово-морські сили) [22].

Таким чином, проведений аналіз переконливо свідчить про значну роль українських моряків під час Першої світової війни. Офіцери та матроси у повній мірі виявили високий вишкіл і морально-бойові якості у складі військово-морських сил, де вони перебували на службі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сергійчук В. Високий дух і трагедія українського генералітету / В. Сергійчук // Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття; післямова В. Сергійчука. – К.: Тираж. центр УРП, 1995. – Ч. 1: Бібліографічно-довідкова. – С. 254-255.
2. Литвин М.Р. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали та адмірали / М.Р. Литвин, К.Є. Науменко; Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. – Львів;

Харків: Сага, 2007. – 244 с.; Колянчук О.М. Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ ст. / О.М. Колянчук, М.Р. Литвин, К.Е. Науменко. – Львів: Ін-т українознавства, 1995. – 283 с.; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): наук. вид. В 2 кн. / Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2007. – Кн. I. – 536 с., 2011. – Кн. II. – 424 с.

3. Волков С.В. Офицеры флота и морского ведомства: опыт мартиролога / С.В. Волков. – М.: Русский путь, 2004. – 624 с.; Скрицкий Н.В. Русские адмиралы: краткий биографический словарь / Н.В. Скрицкий. – М.: Рипол Классик, 2004. – 480 с.; Залесский К.А. Кто был кто в Первой мировой войне: биографический энциклопедический словарь / К.А. Залесский. – М.: АСТ; Астрель, 2003. – 894 с.

4. Шрамченко С. Український Головний Морський штаб у 1917-1921 рр. / С. Шрамченко // Табор (Варшава). – 1934. – Ч. 21. – С. 47-49; Шрамченко С. Українська воєнно-морська політика на Крими у 1917-1918 рр. / С. Шрамченко // Літопис Червоної Каліни (Львів). – 1932. – Ч. 5. – С. 9-12; Шрамченко С. Український рух на Флотилі Північно-Ледового Океану у 1917 р. (20 років тому) / С. Шрамченко // Літопис Червоної Каліни (Львів). – 1937. – Ч. 7-8. – С. 11-13; Христич Я. Українська революція в Чорноморській військовій флоті (Спогад учасника) / Я. Христич // Військово-історичний альманах / Центральний музей Збройних Сил України; редкол. В. Карпов та ін. – К., 2003. – Ч. 2 (7). – С. 136-159.

5. Мамчак М.А. Чорноморський флот. Курсом до України / М.А. Мамчак. – Севастополь: Вид-во «Просвіта», 2013. – 608 с.; Мамчак М. Мартиролог офіцерів та урядовців Українського державного флоту (1917-1921 рр.) / М. Мамчак // Українське життя в Севастополі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/uacrim/martyrolog.html>

6. Гриценко І.В. Становлення українського військового флоту в 1917 році. Як це було... / І.В. Гриценко // Чорноморська безпека. – 2010. – № 4 (18). – С. 74-80.

7. Калініченко О.О. Когорта, або роль українського чинника в зародженні, становленні та розвитку підводної військової справи (1595-1995) / О.О. Калініченко. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – 160 с.

8. Каліберда Ю. Українізація як важлива складова будівництва українського військово-морського флоту у добу Центральної Ради / Ю. Каліберда // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. Вип. 11. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. – С. 32-35.

9. Greger R. Flota Ukrainy w latach 1917-1919 / René Greger // Okręty wojenne. – 1998. – № 2 (24). – S. 10-12.

10. Савченко-Більський В. Старший лейтенант флоту Михайло Білінський / В. Савченко-Більський // Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. – К.: Фондація імені Олега

Ольжича, 1995. – С. 169-172.

11. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатович, З. Стефанів та ін. – 4-е вид. змін. і допов. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.

12. Трембіцький В. Чорноморська проблема України / В. Трембіцький // Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіпані; Нью-Йорк, 1997. – С. 144-148.

13. Шрамченко С. Рідкий Ювілей / С. Шрамченко // Табор (Варшава). – 1937. – Ч. 12. – С. 42-43.

14. Українське військо у ХХ-ХХІ сторіччі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vijsko.milua.org/k5.htm>

15. Ризнич І. Підводні лодки в морській війні / І. Ризнич // Черкашин Н.А. Из бездны вод: Летопись отечественного подводного флота в мемуарах подводников. – М.: Современник, 1990. – С. 76-84.

16. Руденок В. Відважний підводник Першої світової війни / В. Руденок // Сіверщина (Чернігів). – 2013. – 16 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siver.com.ua/news/vidvazhnyi_pidvodnik_pershoho_svitovoho_vijni/2013-07-16-12670

17. Якимович Б. Збройні Сили України. Нарис історії / Б. Якимович. – Львів: Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича, 1996. – 359 с.

18. Перелік імен всіх австрійських підводників, які загинули під час Великої війни 1914-1918 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.denkmalprojekt.org/UBoote/k...te_wk1.htm

19. Калініченко О. Галицькі підводники «Великої війни» / О. Калініченко // Спілка мариністів міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vspm.od.ua/galitski-pidvodniki-velikoji-vijni/>

20. ЦДІА України у місті Львові: ф. 383 (Окуневський Ярослав, адмірал австрійського військово-морського флоту), оп.1, спр.4.

21. Адаменко Д. Доктор Орест Зарицький – останній керівник санітарно-медичної служби флоту / Д. Адаменко // Історія государства Габсбургів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ah.milua.org/orest-zarzycki>; Кирилаш Л. Адмірал родом із Стрийки / Л. Кирилаш // Народне слово. – 2014. – 18 січня; Кіцера О. Лікар в адміральській уніформі / О. Кіцера // Львівська газета. – 2009. – 15 жовтня. – № 42 (534).

22. Ганіткевич Я. Українські лікарі: бібліогр. довід. / Я. Ганіткевич, П. Пундій; наук. ред. Л. Пиріг. Кн. 3: Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України. – Львів: Афіша, 2008. – 427 с.; Щуровський В. Лікарі і медики у Визвольній війні / В. Щуровський // Лікарський зб. Нова серія. Т. III; НТШ у Львові, Лікарська комісія. – Львів: [б. в.], 1996. – С. 69-87.

Лозинський Андрій Український морський чинник у роки Першої світової війни

Стаття присвячена з'ясуванню ролі українського морського чинника у роки Першої світової війни. Розкрито значення перебування українських офіцерів і матросів на службі у складі Балтійського та Чорноморського флотів Російської імперії та військово-морських сил Австро-Угорщини. Показано високий вишкіл українських військовослужбовців, їх морально-бойові якості під час проведення воєнних операцій на морі.

Ключові слова: Перша світова війна, українські військовослужбовці, Балтійський і Чорноморський флот Російської імперії, військово-морський флот Австро-Угорщини, професіоналізм українських офіцерів і матросів

Лозинский Андрей Украинский морской фактор в годы Первой мировой войны

Статья посвящена выяснению роли украинского морского фактора в годы Первой мировой войны. Раскрыто значение пребывания украинских офицеров и матросов на службе в составе Балтийского и Черноморского флотов Российской империи и военно-морских сил Австро-Венгрии. Показано высокое качество подготовки украинских военнослужащих, их морально-боевые качества при проведении военных операциях на море.

Ключевые слова: Первая мировая война, украинские военнослужащие, Балтийский и Черноморский флот Российской империи, военно-морской флот Австро-Венгрии, профессионализм украинских офицеров и матросов

Lozynskyi Andrii Ukrainian marine factor during First World War

Showing up and characteristics of the role of Ukrainians in the structure of the armed forces of the Russian and Austro-Hungarian empires are important in the study of the history of Ukraine and military history of leading European countries during the First World War (1914-1918). These issues for a long time were given in a simplified form and misrepresented by the Soviet ideology, suppressed by Poles and Romanians, and even today falsified by the Russian chauvinist elements. According to modern scientists' statement, personnel of the armed forces of the Black Sea Fleet of the Russian Empire on January 1, 1917 consisted of 65 % of Ukrainian and 28 % of Russians, but in the Baltic Fleet there were 73 % of Russians and 15 % of Ukrainian.

Many Ukrainians formed a part of the naval forces of the Austro-Hungarian Empire.

Military and political events that led to the overthrow of the czarism in Russia shook many soldiers of Ukrainian origin. In spring 1917 mass Ukrainian military movement started in the Baltic Fleet. Ukrainian sailors – Senior Lieutenant M. Bilynskyi, Lieutenant S. Shramchenko and others, tried to Ukrainize crews of their warships, lift the blue-yellow flag and transmit ships in the Black Sea. Due to the efforts of Colonel V. Savchenko-Bielskyi, a warrant officer Y. Khrystych and others everywhere in the Black Sea Fleet the Ukrainian Rada were created on the ships, that later became the first Ukrainian naval command. To a large extent due to the activity of Ukrainian officers the Black Sea naval infantry units were Ukrainized. The same situations occurred in other fleets – Caspian, Siberian, Amur, and North-Arctic. Authorities of the Black Sea Fleet welcomed and supported the movement of Ukrainization, because they considered that it could be an escape from the Bolshevik propaganda, which began to emerge stronger and stronger. However, to realize their plans fully Ukrainians failed because of the Russian-Bolshevik coup in October 1917.

Ukrainian soldiers who served in the Adriatic played an important role in units of the navy forces of the Austro-Hungarian Empire. Especially their role was the most noticeable in the submarine fleet and military-navy sanitary-medical service during the First World War. The most popular among Ukrainians were Admiral J. Okunevskyi, Rear Admiral O. Zarycky, and Colonel M. Rozhankivskyi.

The analysis shows the significant role of the Ukrainian sailors during the First World War. The Ukrainian officers and sailors demonstrated to the full training and high moral and fighting qualities as a part of the naval forces, where they were in service.

Keywords: *First World War, the military of Ukraine, Baltic and black sea fleets of the Russian empire, Navy of Austro-Hungarian, professionalism of the Ukrainian officers and sailors*

Рецензенти:

Погромський В.О., к.і.н.

Тробські Мацей, доктор габілітований, професор

Надійшла до редакції 13.03.2017 р.